

Wittem, lezing 26 november 2011, bij de gelegenheid van het eeuwfeest van de benoeming van W.M. van Rossum C.S.R. (1854-1932) tot kardinaal.

Religieuzen en het Grote Missie-uur in de 20ste eeuw.

Missie, in de eigenlijke zin van het woord, is een opdracht aan elke volgeling van Christus tot geloofsverkondiging. Willibrord, Bonifacius en andere monniken gingen met een opdracht van hun abt naar de Lage Landen. Op een gegeven moment ging Willibrord naar Rome om door de Paus tot bisschop van de Friezen gewijd te worden.

Franciscus Xaverius ging in de zestiende eeuw met een diplomatiek paspoort, en – derhalve – met een missie van de Koning van Portugal naar het verre Oosten. Vanaf de vijftiende eeuw bestonden er overeenkomsten tussen de Heilige Stoel en Spanje en Portugal, waardoor de koningen kerken bouwden en het recht hadden er pastoors en bisschoppen te benoemen. In het Verdrag van Tordesillas (1494) bakenden de beide landen hun invloedssferen overzee af.

Het opzetten van de *Propaganda Fide*, in 1622, was al een eerste teken dat de afspraken die toen bestonden met de Europese vorsten, niet alle meer goed functioneerden. In de eerste twee eeuwen van zijn bestaan (1622 tot ergens rond 1830) is de *Propaganda Fide* vooral bezig geweest met de landen die door de Reformatie een niet-katholieke overheid of een andere kerkstructuur hadden gekregen. De Spaanse en Portugese koloniën vielen onder de patronage van de vorsten.

Vanaf de Reformatie was het niet meer zo wenselijk dat de vorst een patronagerecht uitoefende, sinds er ook protestantse vorsten waren. En ook niet alle diocesane kapittels konden katholiek genoemd worden en dus ook niet aan hen kon de keuze van de bisschop toevertrouwd worden. De oplossing was de ontwikkeling van een directe bevoegdheid bij een curie-departement genaamd *Propaganda Fide* dat zich bemoeide met de Hollandse Missie en andere Noord-Europese gebieden zonder tussenkomst van vorsten.

De negentiende eeuw

De Angelsaksische monniken die vanuit Engeland overstaken, zullen op het Europese vasteland te voet of per paard gereisd hebben. Franciscus Xaverius beschikte niet over betere verkeersmiddelen, maar in de negentiende eeuw is het mogelijk geworden met lijnvaarten de gehele wereld te bereiken. Er vindt een nieuw soort koloniale expansie plaats die in de plaats komt van de kolonisaties door compagnieën gedurende de zestiende tot de achttiende eeuw.

Door de koloniale expansie van met name Groot-Brittannië ontstond er een wereldrijk met een zekere protestantse signatuur. De afschaffing van de slavernij in de Engelse koloniën vond plaats op instigatie van William Wilberforce (1759-1833); in Afrika oefende kardinaal Lavignerie (1825-1892) invloed uit op de emancipatie van de slaven.

Door de Zuid-Amerikaanse revoluties kwam er in de loop van de 19^e eeuw een einde aan de *Padroado*-gebieden, dat wil zeggen dat kerkelijk beleid vanuit Spanje en Portugal beslist werd. Langzaam ontstond er aandacht bij de *Propaganda Fide* voor de missies buiten Europa. Sinds Gregorius XVI (1831-1846), zelf een oud-Prefect van de *Propaganda Fide*,

werd de aandacht verlegd naar het vestigen van vicariaten over de gehele wereld. Toch ging de meeste interesse, in het Rome van die dagen, nog uit naar de Kerkelijke Staat! Pas na 1871 verandert dat drastisch. Na een eeuw vol *ad hoc*-oplossingen kwam in het begin de 20ste eeuw een nieuw kerkelijk wetboek en een reorganisatie van de curiedepartementen tot stand.

De man die als prefect het Romeinse missiebeleid en het departement van de *Propaganda Fide* ingrijpend heeft veranderd, is de redemptorist W.M. van Rossum geweest. Werd de groei van het Britse Imperium, waar de Anglicaanse Kerk diocesen in de Britse koloniën vestigde, gezien als een uitdaging?

Lekeninitiatieven, zoals de (twee) missiesociëteiten gesticht door Pauline Jaricot uit Lyon (1799-1862), werden onder zijn bewind Pauselijke Missiewerken met een zetel in Rome. De PMW waren belangrijk voor de financiering van de missies. Overigens werd door de Sociëteit voor de Verbreiding van het Geloof in de negentiende eeuw het meeste geld gestuurd naar de missie in .....de Verenigde Staten, dat net als Nederland tot 1908 onder de Propaganda Fide viel.

Nederland: van missiegebied naar missionerend land

De omslag vond plaats in de tweede helft van de negentiende eeuw. De *Kulturkampf* werkte ordes en congregaties uit Duitsland weg over de grens naar Nederland, bijvoorbeeld de SVD-paters en broeders naar Steyl. De anti-clericale wetten in Frankrijk lieten de Missionarissen van het H. Hart (MSC), de Montfortanen, de Priesters van het H. Hart van Jesus (SCJ), de Missionarissen van de H. Familie (MSF), de Paters van de HH Harten (SS CC) vluchten naar Nederland, waar al gauw eigen Nederlandse provincies ontstonden.

Volgens Jan Roes geldt het tijdvak tussen de twee Wereldoorlogen als de eigenlijke bloeiperiode van de Nederlandse missiegeschiedenis; de voorwaarden ervoor werden geschapen in de tweede helft van de negentiende eeuw.¹

Tussen de religieuze families heerst een zekere rivaliteit. Niet alleen tussen contemplatieve en actieve ordes maar ook onderling tussen de diverse Nederlandse congregaties van religieuzen. De ordes en congregaties werkten niet samen. Als voorbeeld moge Indonesië dienen. Daar werkten aanvankelijk wereldheren in de zielzorg voor de Europeanen, als aalmoezenier bij de strijdkrachten en bij de groeiende Indo-Europese bevolking. In 1859 wordt heel Indonesië toevertrouwd aan de Nederlandse Jezuiten.² In 1902 neemt MSC Nieuw-Guinea over. De Kapucijnen nemen in 1905 Borneo en in 1911 Sumatra over. De SVD ging naar de Kleine Soenda-eilanden. Enz. Gebiedsafbakening dus, maar dat is wat anders dan samenwerking. In het geheel van het Koninkrijk was het niet anders: de Redemptoristen werkten vanaf 1865 in Suriname en de Dominicanen vanaf 1868 op Curaçao, waar toen nog zo'n 12 wereldheren werkzaam waren.

Missieverenigingen van wereldheren

Aan het begin van de 20ste eeuw zou je kunnen denken, dat de missie-inspanningen van de religieuze ordes en congregaties – priesters, broeders, zusters – eigenlijk wel de toekomst

¹ Jan Roes, *Het groote missieuur 1915-1940*, Bilthoven: Amboboeken, 1974.

² Pas in 1893 wordt een jezuïet, Walter Staal, vicarius apostolicus, in Jakarta (Batavia). Hij overlijdt al in 1897, onderweg op de Bandazee. In 1898 wordt Edmund Luypen zijn opvolger.

hadden. Maar intussen waren er verenigingen gekomen van seculiere priesters met een missieroeping. In Nederland vestigden rond de eeuwwisseling de Witte Paters (1889), de Fathers van Mill Hill (1890), de Sociëteit voor Afrikaanse Missiën uit Lyon (SMA; 1892) en de Belgische priesters van Scheut (CICM). De Witte paters, Mill-Hillers en de Scheutisten zetten bewust missiehuizen op in Nederland in de hoop roepingen voor hun missiewerk te kunnen aantrekken.

Zo'n vereniging van seculiere priesters ten behoeve van de missie wilde kard. Van Rossum ook in Nederland van de grond krijgen, maar dat is niet gelukt. Deze verenigingen vormden een alternatief voor de bestaande religieuzen. De "Missie" is niet langer hun exclusieve domein maar gaat een opdracht voor elke diocesane kerk worden. Dit is verwoord in de pauselijke encycliek *Maximum illud* waaraan kardinaal Van Rossum wezenlijk heeft bijgedragen: 30 november 1919. Jan Roes geeft aan dat er een ideologische paradigma-wisseling plaats vond in de aanpak van de missionering.

Vanaf die tijd vindt er vanuit de Propaganda Fide gericht actie plaats om de diocesen, diocesaan georganiseerde gelovigen en de missionerende wereldheren op de plaats te krijgen waar op dat moment de religieuzen zijn. De Propaganda Fide wilde dat de diocesen organisatorisch een duidelijk stempel op de missie-actie drukten. Met behulp van diocesane missiecomités, parochiële acties en de Priestermissiebond (1919).³

De jaren twintig

Jan Roes spreekt van stagnatie. Terwijl de diocesen geestdriftig missieweken, missietoonstellingen en missiefeesten gaan organiseren, blijven de religieuzen achter. Heeft het allemaal gevoeld als een "aan banden leggen" van het missionaire elan van de religieuzen? Waren de diocesane en parochiële inspanningen teveel gericht op fondsenwerving? In de jaren twintig was er veel dynamiek in katholiek Nederland: oprichting van de KRO, de Katholieke Universiteit (1923) en Handelshogeschool (1927) om slechts drie initiatieven te noemen die tot op vandaag levenskrachtig gebleven zijn.

Kunnen we dat ook van het missionaire elan zeggen? De Romeinse bemoeienis nam in de jaren twintig eerder toe dan af. 'Ondanks bedenkingen van Nederlandse zijde werd op uitdrukkelijk verlangen van kard. Van Rossum in 1920 het St Petrus Liefdewerk in ons land opgericht. Voorts was het opmerkelijk. Dat Pius XI al zo spoedig na de encycliek *Maximum illud* van zijn voorganger (1919) in 1926 een tweede missie-encycliek publiceerde: *Rerum ecclesiae*. Als 'magna charta' der moderne missiebeweging zijn beide encyclieken van doorslaggevende betekenis geweest voor de ontwikkeling van de missie in de jaren twintig en dertig.' (Jan Roes, *ibid.*)

Pius XI stelde zich ten doel enerzijds de problemen van de verdwenen Kerkelijke Staat op te lossen (Lateraanse Verdragen, 1929) en anderzijds, naar de wereld toe, een nieuwe identiteit van het pausambt te ontwikkelen als 'missiepaus'. Hierin werd hij bijgestaan door kard. Van Rossum. De strategie: parochiële acties in de missionerende landen en de vorming van een inheemse clerus in de missie-landen.

---

³ De door de jezuiet A. Slijpen opgerichte Apostolische Priesterbond (1916) werd in het voorjaar van 1919 opgeheven. Rome wenste dat priestermissiebonden (Pia Unio cleri pro Missionibus, in het Italiaans *Pia Unione Missionaria dei Clero*) de plaats zouden innemen van allerlei door religieuzen geleide bonden, zoals bijvoorbeeld de St Claverbond, in Nederland gelieerd aan het werk der paters jezuiten.

De door de *Propaganda Fide* voorgestane strategie van “kerkplanting” plaatste de specialisaties, -- zoals ziekenhuizen, scholen of infrastructurele verbeteringen, -- van de congregaties en ordes naar het tweede plan. Aan de ordes of congregaties werden missiegebieden toevertrouwd maar onder de regie van de *Propaganda Fide*..

De Scheutist Raymakers, met een ervaring als missionaris in de Filippijnen en China, sprak in Nijmegen, op de diocesane missiedag, wat laatdunkend over kerktoren-politiek (Roes, *o.c.*, blz. 47). Wat was dan het ‘oude ideaal’ van de ordes en congregaties? Ik denk zoiets als zichzelf opofferen, een martyrium – ideaal (aldus de Belgische jezuïet Pierre Charles; Roes, *o.c.*, blz. 48). De religieuzen zouden een individueel ideaal gehad hebben.

Roes zegt: ‘Het is de grote verdienste van de Apostolische Priesterbond en zijn opvolger de Priestermissiebond geweest, dat zij het missiewerk uitgetild hebben boven het niveau van een vriendenkring van enige religieuzen orden en missiecongregaties of missieverenigingen.’ (blz 52-53).

Er is een omkeer van individuele en heroïsche missie-ijver naar parochiële en burgerlijke missiewerkzaamheid. Het liefdewerk ‘oud papier’ en het sparen van capsules (lood) van lege wijnflessen en postzegels voor de missie werd algemeen in parochies en parochiescholen. De hele geëmancipeerde Nederlandse kerk was een missiekerk geworden en was goed voor 11% van het totaal der missionarissen, was de claim.

De Nederlandse overheid legde de activiteiten van de religieuzen overzee beperkingen op. Het Tweede Kamerlid W.H. Boogaardt richtte een vereniging op, die vanaf 1920 de Indische Missie-Vereeniging zou heten. In 1931 werd vanuit deze Vereeniging het Centraal Katholiek Koloniaal Bureau (na WO II: Centraal Missie Commissariaat, CMC) opgericht. Een ander initiatief van deze Vereeniging was de Week van gebed en offer, die nu nog bestaat als de ‘Week van de Nederlandse Missionaris’.

Er bleef rivaliteit tussen de vanuit de diocesen geïnspireerde Priestermissiebond en de missiepropaganda van de religieuzen. Eerst trachtten de exempte orden met elkaar contact te zoeken rond kwesties als de jurisdictie van missionarissen op verlof, maar later groeide ook behoefte naar afstemming rond missietoonstellingen, de algemene missiekalender en andere proaganda-activiteiten. De religieuzen coördineerden zulke activiteiten in de ‘Verenigde Missionarissen’. Deze contacten liepen uit in wat in 1952 de Stichting Nederlandse Priester-Religieuzen zou gaan heten.

Synthese in: Frans van Lith

Als gevormd jezuïet kwam hij in 1896 aan in Indonesië en begon Javaans te studeren. Hij vestigde zich in Muntilan en opende daar een lagere school, gevolgd in 1906 door een kweekschool voor inlandse onderwijzers van alle gezindten. Hij zocht een adaptatie van het katholieke geloof aan de Javaanse cultuur. Hij stond, in zekere zin, in de traditie van Ricci en De Nobili, jezuïeten die in de 17de en 18de eeuw naar wegen van inculturatie gezocht hadden. Van Lith vond meer erkenning bij de overheid dan bij de apostolisch vicaris. In 1911 werd de kweekschool erkend, Pater van Lith werd lid van de Onderwijsraad en in 1918 werd hij lid van de hervormingscommissie. Frans van Lith meende dat de katholieke Kerk streefde naar de volle ontwikkeling van het Javaanse volk en dat geen bedekt Nederlands belang de katholieken zou indelen over de overheersers en geldzoekers. Van Lith ontwikkelde het

geloof in de Javaan en liet onderwijzers en onderwijzeressen achter om de geloofsgemeenschap uit te bouwen. Was dat nu de kerkplanting die Van Rossum in gedachten had? Of was het iets anders?

Eduard Kimman SJ